

ЦІННІСНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Пелех Ю. В.

ВСТУП

Ми живемо у час глобальних змін, що супроводжуються новими викликами як для окремо взятої особистості, так і для суспільства загалом. Типовими для сучасності стають емоційна напруженість, загальна конфліктність, ціннісна контрверза й, водночас, дезорієнтація, які зрештою визначають нездатність адекватно й ефективно діяти у площині міжособистісної та соціальної комунікації. Між тим, нині визнано, що світ цінностей є плюралістичним, а в аксіології визнаним фактом є множинність сучасної ціннісної картини світу. Втім, умовою для суспільного поступу та збереження культурних основ суспільства є забезпечення своєрідного балансу, оптимального співвідношення традиційних та інноваційних цінностей, що дозволяє, з одного боку, зберегти свою культурну (зокрема ціннісну) самобутність, а з іншого – знайти підстави для діалогу з іншими культурами (й ціннісними світами).

Цінності виражають культуру (в духовному та матеріальному сенсах) і водночас засвідчують культуру, адже є основою індивідуального ціннісного й морально-етичного вибору, підставою ціннісних суджень, мотивом конкретних моделей поведінки. Усвідомлення, розуміння та прийняття цінностей фактично є підґрунтям практичної діяльності людини у суспільстві, власне як соціальний інтелект є основою суспільної практики індивіда, умовою адаптації до динамічного життя, а також вирішення життєвих колізій з укладанням інтелектуального плану як основи подальших практичних дій. Фактично вирішення соціально-культурних завдань, із якими зіштовхується людина, передбачає відповідний розвиток особистості, зокрема рівень розвитку та потенційні можливості інтелекту, його ціннісної сторони.

У зв'язку з означеним пропонуємо осмислити конструкт ціннісного інтелекту, за яким вбачаємо теоретичну та практичну перспективу й у педагогічній практиці. Розвинений ціннісний

інтелект потрактуємо вагомою передумовою знаходити рішення у ціннісному дискурсі, що максимально задовольнятимуть різні сторони потенційних ціннісних колізій і конфліктів сучасності та майбутнього. Увага до ціннісного інтелекту обґрунтована значенням цінностей і ціннісних феноменів для розбудови й реалізації позитивного комунікативного простору як на глобальному, так і на індивідуальному рівні, а також пошуком шляхів вирішення актуальних проблем міжкультурної комунікації.

1. Феномен інтелекту і його філософсько-теоретичне осмислення

Однією з важливих передумов життєвого успіху, досягнень у суспільному житті традиційно вважають рівень інтелекту людини. Отож не дивно, що інтелект давно є предметом наукової зацікавленості.

Зауважимо, що на початковому етапі досліджень інтелект ототожнювався із психофізіологічними функціями, підкреслювався вроджений (органічний) характер інтелектуальних відмінностей між людьми. Втім, нині інтелект розглядається як здатність до реалізації процесу пізнання і до результативного вирішення проблем під час виконання широкого кола життєвих завдань¹. У дослідницькій практиці представлений цілий конгломерат різних підходів до розуміння сутності поняття «інтелект», як-от: феноменологічний; контекстуальний; біологічний; процесуально-діяльнісний; освітній; інформаційний; функціонально-рівневий; регуляційний; метакогнітивний². Одним із наслідків теоретичного осмислення феномену інтелекту стало виникнення концепцій соціального й емоційного інтелекту. Отож, нині у спеціальній літературі достатньо опрацьованими є феномени «інтелект», «соціальний інтелект» та «емоційний інтелект», між якими простежується певний змістовий зв'язок.

Так, термін «інтелект» потрактується як сукупність психічних пізнавальних процесів, що забезпечують для людини можливість розуміти та змінювати світ. Український дослідник

¹ Корчагина Н.В. Проблема соотношения академического и социального интеллекта в отечественной и зарубежной психологии. *Прикладная психология и психоанализ*. 2006. № 4. С. 3–6.

² Ковальова О.А. Проблема визначення поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 10. С. 11.

Віктор Петрушенко визначає інтелект як інтегральну характеристику людської свідомості, яка проявляється як здатність людини діяти цілеспрямовано, засвоювати зовнішні об'єкти та схеми власних дій, тобто набувати досвід³. Крім того, поряд із поняттям «інтелект» застосовують поняття «когнітивний (або академічний) інтелект», що розуміється як здатність людини до здійснення процесу пізнання, до ефективного вирішення проблем, цілепокладання, побудови стратегії досягнення мети. «Когнітивний інтелект включає в себе здатність і вміння пізнавати, навчатися, систематизувати інформацію шляхом її аналізу, мислити логічно, вміння правильно відрізнити змістовні правильні твердження від неправильних, а також твердження, осмислені від їх антиподів, вміння робити висновки»⁴. Механізм інтелекту проявляється у вирішенні певного завдання у внутрішньому плані дії («в умі») при домінуванні ролі свідомості над несвідомим. Культура виступає основною детермінантою формування і розвитку інтелекту. Важливо відзначити, що універсальний механізм розвитку інтелекту становить система понять і практика оперування ними.

Водночас необхідно наголосити, що наявний досвід вивчення феномену інтелекту і його сутнісних характеристик залежить від дослідницького контексту відповідного дослідження. Зокрема, як вказує російська дослідниця Дар'я Ростових, із філософського погляду інтелект людини може бути охарактеризований залежно від тих видів буття і тих соціальних процесів, у рамках яких він розглядається. З позиції його генезису інтелект постає результатом розвитку людської психіки та формується у процесі практичної діяльності та соціальної адаптації раціональної свідомості. За способом буття інтелект є специфічною соціальною якістю (індивідуальною або соціальною (груповою)). Зрештою, із функціонального погляду інтелект реалізує насамперед пізнавальну, адаптивну, комунікативну, проєктну, прогностичну, конструктивно-творчу і низку інших функцій⁵. Принципово важливим моментом для нашого подальшого дослідження є той факт, що вказані

³ Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2009. С. 77.

⁴ Мудрик А.В. Инструментальный интеллект в ряде других видов интеллекта. *Вестник ПСТГУ IV: Педагогика. Психология*. 2010. Вып. 2 (17). С. 108.

⁵ Ростовых Д.А. Социальный интеллект как фактор общественного развития в условиях информатизации : автореф. дис. ... философ. наук: 09.00.11. Москва, 2007. С. 15.

характеристики інтелекту поширюються і на пов'язані з ним соціальний та емоційний інтелект. Крім того, для подальшого обґрунтування конструкту «ціннісний інтелект» важливим є визнання концептуальної залежності інтелекту від соціально-історичних умов генези, а також особливе функціональне навантаження інтелекту.

Треба відзначити, що спеціальні дослідження демонструють широкий спектр тлумачення поняття «інтелект», що виходить за межі суто когнітивної сфери (у зв'язку з цим варто згадати праці Джоя Гілфорда⁶, Говарда Гаднера⁷, Віктора Петренка⁸, Марини Холодної⁹ та ін.). Відсутність однозначності у визначеннях інтелекту в експертному середовищі пов'язують із різноманіттям його проявів.

З іншого боку, нам імпонує позиція Ірини Ревак, за якою, виокремлюючи визначальні риси інтелекту, слід акцентувати увагу на найбільш сутнісних його ознаках, а не можливих формах вияву¹⁰. Тому взявши до уваги цю та інші позиції, дослідниця трактує інтелект як «розум у всій повноті людського світосприйняття, що, враховуючи здібності, досвід, інтуїцію та внутрішній духовний стан людини, відображає її здатність мислити, адекватно реагувати на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища, швидко приймати правильні рішення та брати на себе відповідальність за прийняті рішення»¹¹. У цьому визначенні продуктивним для розуміння феномену «інтелект» є акцентування уваги на спрямованості інтелекту на певний результат, забезпечення основи ефективної діяльності. Тут варто згадати позицію українського філософа Євгена Андроса, котрий вбачав призначення інтелекту у

⁶ Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта. *Психология мышления: сборник переводов*. Москва : Прогресс, 1965. С. 433–456.

⁷ Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта. Москва : «Вильямс», 2007. 512 с.

⁸ Там само. С. 23–24.

⁹ Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 272 с.

¹⁰ Ревак І.О. Наукові підходи до тлумачення сутності інтелектуального потенціалу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2013. Вип. 2. С. 134.

¹¹ Там само. С. 135.

створенні порядку з хаосу через приведення у відповідність до індивідуальних потреб об'єктивних параметрів реальності¹².

Український науковець Віктор Петренко також наголошує у своїх міркуваннях про управління у соціально-економічних системах про орієнтованість інтелекту на результат – створення нових духовних і матеріальних цінностей¹³. Дослідник послуговується двома поняттями – «інтелектокористування» й «інтелектуальний потенціал», якими виражає процес трансформацій інтелекту в результати (зокрема економічні). Водночас, і це має принципове для нашого дослідження значення, Петренко висловлює думку, відповідно до якої індивід або певна група осіб за рахунок нарощування інтелектуального потенціалу – освіти, самоосвіти, отримання досвіду – можуть виходити на новий інтелектуальний рівень і новий результат застосування свого інтелектуального потенціалу¹⁴.

Втім, усім наведеним визначенням поняття «інтелект» притаманне те спільне, що дозволяє відрізнити їх від інших феноменів, що постають основою поведінки людини, а саме: активізація у будь-якому інтелектуальному акті мислення, пам'яті й уяви. Водночас множинність підходів до феномену інтелекту, серед іншого, зумовила появу ідеї соціального інтелекту Едварда Трондайка, що згодом розвинулася в різних концептуальних напрямках, спільним для яких було потрактування такого інтелекту як основи комунікації та соціальної адаптації (така думка простежується у працях Ганса Айзенка¹⁵, Ненсі Кантор і Джона Кілстрома¹⁶).

Вважають, що вперше у науковий обіг термін «соціальний інтелект» упровадив американський філософ і психолог Джон Дьюї, котрий трактував його як уміння спостерігати й оцінювати соціальні ситуації¹⁷. Концептуалізація соціального інтелекту Едвардом

¹² Андрос Є.І. Інтелект у структурі людського буття. Київ : СтилоС, 2010. С. 69.

¹³ Петренко В.П. Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. С. 72–73.

¹⁴ Там само. С. 23–24.

¹⁵ Айзенк Г.Ю. Интеллект: новый взгляд. *Вопросы психологии*. 1995. № 1. С. 112–116.

¹⁶ Cantor N., Kihlstrom J. F. *Personality and social intelligence*. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1987. 200 p.

¹⁷ Landy F.J. The long, frustrating and fruitless search for social intelligence: a cautionary tale. *A critique of emotional intelligence: what are the problems and how*

Трондайком полягала в тому, що такий інтелект розглядався як можливість (здатність) розуміти людей і мудро (осмислено) взаємодіяти з ними. Послідовники Трондайка потрактовували соціальний інтелект як сукупність знань, когнітивних здатностей і емоційних почуттів, які дозволяють особистості орієнтуватися у світі соціуму¹⁸. Сьогодні бачення феномену «соціальний інтелект» об'єднує цілу низку підходів, відповідно до яких це: 1) різноманітність знань про соціальну реальність; 2) знайомство із правилами соціальної взаємодії; 3) здатність до пізнання інших і самопізнання; 4) розуміння своїх і чужих думок, почуттів і поведінки; 5) здатність керувати реакціями людини; 6) здатність до інтерпретації соціальних ключів; 7) уміння уявити можливі наслідки¹⁹.

Зрештою узагальнено соціальний інтелект визначають як здатність будувати з іншими людьми ефективну взаємодію, результатом якої є краще пристосування людини у суспільстві²⁰. Крім того, соціальний інтелект є групою ментальних здібностей, пов'язаних із обробкою соціальної інформації, а також визначає рівень адекватності й успішності соціальної взаємодії²¹. Соціальний інтелект є підґрунтям практичної діяльності людини у суспільстві, адаптації до мінливих життєвих обставин, розумового вирішення життєвих колізій з укладанням інтелектуального плану як основи подальших практичних дій. Ми поділяємо позицію, за якою соціальний інтелект – це один із видів інтелекту, а тому «підпорядковується його загальним закономірностям»²². Об'єктом когнітивного освоєння соціального інтелекту виступає соціальна

can they be fixed? / ed. K.R. Murphy. New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 2006. P. 81–123.

¹⁸ Belton D., Ebbert A. Infurna F. Social Intelligence. *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*. January 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/304998078_Social_Intelligence (дата звернення: 30.08.2021).

¹⁹ Weis S. Theory and measurement of social intelligence as a cognitive performance construct: dissertation zur erlangung des akademischen grades doktor der philosophie. Magdeburg, 2008. URL: <http://diglib.uni-magdeburg.de/Dissertationen/2008/suzweis.pdf>.

²⁰ Олпорт Г. Личность в психологии. Москва : КСП+, 1998. 345 с.

²¹ Якутина О.И. Социальный интеллект: анализ ресурсов социального успеха. *Социально-гуманитарные знания*. 2010. № 3. С. 251–261.

²² Ушаков Д.В. Социальный интеллект как вид интеллекта. *Социальный интеллект: теория, измерение, исследования* / под ред. Д.В. Люпина, Д.В. Ушакова. Москва : Институт психологии РАН, 2004. С. 25.

дійсність. Вказане визначення відображає і знімає суперечності, які містять три основні підходи до тлумачення феномену соціального інтелекту. У межах першого підходу соціальний інтелект розуміється як різновид загального інтелекту. З погляду другого підходу соціальний інтелект – це самостійний вид інтелекту, що забезпечує адаптацію людини у соціумі та спрямований на вирішення життєвих завдань. У межах третього підходу соціальний інтелект представлений як інтегральна здатність спілкуватися з людьми, що включає особистісні характеристики та рівень розвитку самосвідомості. Очевидно, перші два підходи відмінні за онтологічними параметрами розуміння соціального інтелекту, а третій – розкриває його функцію.

Відзначимо, що класично прийнято виділяти чотири складові частини емоційного інтелекту: 1) сприйняття емоцій (здатність розпізнавати емоції інших людей, а також ідентифікувати свої власні емоції); 2) використання емоцій для стимуляції мислення (здатність людини (головно несвідомо) активувати свій розумовий процес, пробуджувати у собі креативність, використовуючи емоції як фактор мотивації); 3) розуміння емоцій (здатність визначати причину появи емоції, розпізнавати зв'язок між думками й емоціями, прогнозувати розвиток емоції з часом, а також здатність інтерпретувати емоції у взаєминах); 4) управління емоціями (здатність приборкувати, пробуджувати та спрямовувати свої емоції й емоції інших людей для досягнення поставлених цілей)²³. Запропонований американськими дослідниками Джоном Майером і Пітером Саловесем погляд на складники емоційного інтелекту є загально визнаним, хоча викликає питання щодо використання емоцій (несвідомо) для стимуляції мислення, адже вольове зусилля завжди усвідомлене, а інтелект у принципі розглядається як раціональна складова частина свідомості. Тому швидше означена складова частина емоційного інтелекту обернена на зовні: використовуючи емоції як фактор мотивації, можна стимулювати певний напрям міркувань контрагента у комунікативному просторі.

Характеризуючи концепцію соціального інтелекту, дослідники виділяють три групи, принципи для його опису: 1) когнітивні: соціальні знання, соціальну пам'ять, соціальну інтуїцію, соціальне прогнозування; 2) емоційні: соціальну виразність, співпереживання, здатність до емоційної саморегуляції; 3) поведінкові: соціальне

²³ Mayer J.D., Salovey P. What is emotional intelligence? New York : Basic books, 1997. P. 10–11.

сприйняття, соціальну взаємодію, соціальну адаптацію²⁴. Вказані критерії, з одного боку, дають уявлення про структуру соціального інтелекту, а з іншого – постають засобами діагностики сформованості соціального інтелекту.

Соціальний інтелект має вагомий функціональний вимір. У спеціальних дослідженнях зазначається, що особи з розвиненим соціальним інтелектом мають значний потенціал для успішної соціальної адаптації, адже володіють здатностями до здобуття інформації щодо інших людей (наприклад, про їхню поведінку, неочевидний зміст висловлювань), здатні формулювати точні судження про людей, прогнозувати реакції оточуючих і потенційні зміни обставин і змісту комунікації із середовищем²⁵.

Принциповим для нас також є момент, на який вказує українська психологиня Світлана Харченко: соціальний інтелект суб'єкта розвивається у межах певного соціокультурного простору, із притаманними йому нормами поведінки та соціальної взаємодії. Також дослідниця наголошує, що «у структурі індивідуального соціального інтелекту є певний репертуар стереотипних способів, прийомів і засобів, які дозволяють встановлювати контакт з іншими людьми та здійснювати оптимальну взаємодію і мають засвоюватися у процесі соціалізації»²⁶. Розвиваючи цю думку, додамо, що основою такого «репертуару» є цінності, адже вони виступають «підґрунтям для осмислення, пізнання та конструювання цілісного образу соціального світу, для регуляції поведінки людини в усіх її виявах під час ухвалення рішення у ситуації вибору»²⁷. Отже, є підстави стверджувати, що соціальний інтелект як підґрунтя практичної діяльності людини у суспільстві корелює із цінностями. Цей момент буде врахований нами і надалі.

Поряд із концептом «соціальний інтелект» певним чином опрацьований і концепт інтелекту колективу (або інтегрального

²⁴ Якутина О.И. Социальный интеллект: анализ ресурсов социального успеха. *Социально-гуманитарные знания*. 2010. № 3. С. 266.

²⁵ Михайлова (Алёшина) Е.С. Тест Дж. Гилфорда и М. Салливена. Диагностика социального интеллекта. Руководство пользователя. Санкт-Петербург : ГП «Иматон», 2001. 51 с.

²⁶ Харченко С.В. Роль умов соціалізації в розвиненні соціального інтелекту особистості. *Право і Безпека*. 2016. № 2. С. 146.

²⁷ Кузьминский А.И. Ценностные ориентиры современного образования. *Ценности профессиональной деятельности современного педагога: межвузовский сборник научных трудов* / под общ. ред. М.И. Лукьяновой, Е.А. Лодатко. Черкасы – Ульяновск : УИПКПРО, 2011. С. 48.

інтелекту колективу). Зокрема, українська дослідниця Людмила Калініченко вказує на те, що інтелект колективу формується у координатній площині: 1) моральних основ життєдіяльності персоналу; 2) міжособового, міжгрупового рівнів сприйняття та взаємодії; 3) інноваційності діяльності²⁸. Водночас теорія інтегрального інтелекту колективу ґрунтується на таких принципах, які встановлюють стани інтегрального інтелекту. Серед них: 1) автономність, тобто можливість єдиної цілісної автономної організаційно-замкненої системи; 2) когерентність як здатність до появи нових функцій і властивостей завдяки узгодженій взаємодії його елементів (інтелектів кожного члена колективу); 3) синергетичність інтегрального інтелекту колективу; 4) своєчасність та оперативність реакції на зміни зовнішнього середовища. Реалізація вказаних принципів забезпечує інтелектуальну силу колективу як інтелектуальної системи. Принциповим для нашого дослідження є зауваження Людмили Калініченко²⁹, за яким однією зі складових частин інтегрального інтелекту колективу є моральні основи життєдіяльності персоналу, адже використання та розвиток інтегрального інтелекту колективу відбувається внаслідок міжособової та міжгрупової комунікації працівників, що завжди має морально-етичний і ціннісний вимір.

Занурення у проблематику комунікативного простору через призму соціального інтелекту призвело до появи конструкту *«емоційний інтелект»*. Зокрема, американський психолог Говард Гарднер вважав, що за допомогою емоційного інтелекту особистість формує адекватну зовнішнім обставинам і власним преференціям модель поведінки, самореалізації у житті, руху до успіху. На його думку, міжособистісний емоційний інтелект – це вміння людини взаємодіяти з іншими людьми через розуміння інших людей, проявів їхніх емоцій, темпераменту, мотивів і прагнень³⁰. Тому слушним виглядає визначення емоційного інтелекту як ментальних властивостей людини, які «сприяють (або визначають) розумінню

²⁸ Калініченко Л.Л. Фактори забезпечення інтегрального інтелекту колективу підприємств. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 3. С. 120.

²⁹ Там само. С. 121.

³⁰ Гарднер Г. Структура розуму: теорія множественного інтелекта. Москва : «Вільямс», 2007. 512 с.

(осмисленню) своїх і чужих емоцій, розрізненню (розпізнаванню) та вираженню емоцій, більш-менш усвідомленій регуляції емоцій»³¹.

Осмислення й обґрунтування цього феномену простежуються у працях американських психологів Джона Майєра та Петера Саловея³² та їхнього послідовника Денієла Гоулмана³³, на переконання котрого саме емоційний інтелект відіграє значну роль у мисленні, прийнятті рішень і досягненні успіху. Як наслідок, апологети конструкту «емоційний інтелект» наголошують на необхідності та доцільності його розвитку як вагомого чинника особистісного та професійного зростання. Емоційний інтелект потрактовується як важлива інтегральна характеристика особистості, «яка реалізується у її здібностях розуміти емоції, узагальнювати їх зміст, виокремлювати емоційний аспект у міжособистісних стосунках, регулювати емоції у такий спосіб, щоб сприяти успішній пізнавальній діяльності та спілкуванню з оточуючими»³⁴.

Американський психолог Денієл Гоулман визнає важливе значення людського інтелекту, адже у реальному житті традиційний коефіцієнт інтелекту показує можливості людини оперувати інформацією і логічними правилами та схемами³⁵. Утім, на переконання вченого, для успішного життя цього недостатньо. Дослідник досить давно вивчає проблематику емоційного інтелекту, що відіграє вагому роль у мисленні, прийнятті рішень і досягненні особистого успіху. На його думку, емоційний інтелект потрактовується як сукупність здатностей до самомотивації, контролю над емоціями, внутрішньої стійкості до розчарувань, здатності до саморегуляції свого настрою, вміння контролювати бажання (прагнення до задоволень), не дозволяти переживанням заважати думати, співпереживати та сподіватися³⁶.

³¹ Мудрик А.В. Инструментальный интеллект в ряде других видов интеллекта. *Вестник ПСТГУ IV: Педагогика. Психология*. 2010. Вып. 2 (17). С. 109.

³² Mayer J.D., Salovey P. The Intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*. 1993. V. 17. № 4. P. 433–442.

³³ Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Москва : АСТ, 2009. 478 с.

³⁴ Буркало Н.І. Психологічні особливості емоційного інтелекту. *Психологічний часопис*. 2019. Т. 5. № 7. С. 35.

³⁵ Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Москва : АСТ, 2009. 478 с.

³⁶ Гоулман Д., Макки Э., Бояцис Р. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. Москва : Альпина Паблшер, 2012. 300 с.

Ізраїльський психолог Рувен Бар-Он також використовує поняття «емоційно-соціальний інтелект», яке обґрунтовує як поєднання взаємопов'язаних емоційних і соціальних компетенцій, навичок і фасилітаторів, що визначають, наскільки ефективно ми розуміємо та виражаємо себе, сприймаємо інших і співвідносимося з ними та справляємося зі щоденними вимогами³⁷. Емоційні та соціальні компетенції, навички та фасилітатори передбачають п'ять ключових компонентів, тісно пов'язаних між собою: 1) саморозуміння (усвідомлення власних емоцій, упевненість у собі, самоповагу, самоактуалізацію); 2) комунікативний потенціал (емпатію, соціальну відповідальність); 3) власне адаптаційні здібності (уміння вирішувати проблеми, долати труднощі, емоційну лабільність); 4) антистресовий потенціал (стійкість до стресів, самоконтроль); 5) загальний настрій (оптимістичність)³⁸. Зрештою, Рувен Бар-Он акцентував на тому, що емоційно-соціальний інтелект складається як із глибоко особистісних, так і міжособистісних здібностей, умінь і навичок, які разом організують поведінку людини.

Крім того, емоційний інтелект передбачає рівень розвитку емоційних реакцій, що базуються на раціональних переконаннях. Особливої ваги набуває здатність особистості за допомогою емоційного інтелекту надавати оцінку та здійснювати розмежування неадекватних (суспільно неприйнятних) або «ірраціональних» і «раціональних» емоцій. «Людина з високим рівнем емоційного інтелекту в різних ситуаціях демонструє адекватні “раціональні” емоції. Відповідно такі емоції є мотивом до розважливої соціально прийнятної поведінки»³⁹.

Загальним підсумком осмислення феноменів «соціальний інтелект» та «емоційний інтелект» є наукове переконання про те, що бути емоційно та соціально інтелектуальним означає ефективно розуміти та виражати себе, розуміти та добре співвідноситися з

³⁷ Bar-On, R. The Bar-On model of emotional-social intelligence. *P. Fernández-Berrocal and N. Extremera (Guest Editors), Special Issue on Emotional Intelligence*. *Psicothema*, 2005. № 17. URL: https://www.researchgate.net/publication/6509274_The_Bar-On_Model_of_Emotional-Social_Intelligence (дата звернення: 30.03.2021).

³⁸ Bar-On R. Emotional Intelligence Inventory (EQ-I): Technical Manual. Toronto : Multi-Health System, 1997. 216 p.

³⁹ Мельник О.Г. Емоційний інтелект і критичне мислення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія і педагогіка*. 2009. Вип. 12. С. 129.

іншими, а також успішно справлятися зі щоденними викликами, проблемами та тиском, що ґрунтується на здатності особистості усвідомлювати себе, розуміти свої сильні та слабкі сторони, конструктивно висловлювати свої думки та почуття. Водночас соціальний та емоційний інтелекти суб'єкта, очевидно, розвиваються у межах певного соціокультурного простору, із притаманними йому ціннісними вимірами, що прямо впливають на поведінку індивіда та його соціальні комунікації. Попри цю очевидність, у сучасній психологічній та аксіологічній літературі досі відсутній такий конструкт, як «ціннісний інтелект», хоча, на наше глибоке переконання, є безліч підстав для теоретичного осмислення його методологічних перспектив.

2. Аксіологічний дискурс і його вплив на сучасну соціокультурну ситуацію

Сучасна аксіологія, перебуваючи у системі філософських наук, сама розгалужується у різних напрямках і взаємодіє з різними філософськими дисциплінами: від метаетики та гносеології до естетики і філософії релігії⁴⁰. Необхідно зауважити, перманентна актуальність аксіологічної проблематики зумовлена і тим, що поряд із пізнавальним і практичним ціннісне ставлення до світу є фундаментальною характеристикою людського буття. Опановуючи світ у практичному та пізнавальному контекстах, людина формує своє ціннісне ставлення до нього загалом і його конкретних проявів зокрема. Варто також згадати обґрунтовану думку Аїди Кір'якової, що, по суті, «все різноманіття предметів людської діяльності, суспільних відносин і включених у їх коло природних явищ може виступати цінностями як об'єктами ціннісного ставлення, може оцінюватися у плані добра і зла, істини та не істини, краси і неподобства, допустимого або забороненого, справедливого і несправедливого»⁴¹. Із цього походить загальний статус цінностей і особливе значення – теоретичне і практичне – пов'язаних із ними феноменів (ціннісних орієнтацій, ціннісно-сислової сфери, ціннісної свідомості, аксіологічної культури тощо), котрі потребують свого осмислення, понятійного оформлення,

⁴⁰ Hirose I., Olson J. The Oxford Handbook of Value Theory (Oxford Handbooks). New York : Oxford University Press, 2015. 456 p.

⁴¹ Кирьякова А.В. Теория ценностей – методологический базис аксиологии образования. *Аксиология и инноватика образования*. 2010. № 1. URL: <http://www.orenport.ru/axiology/docs/3/3.pdf> (дата звернення: 06.07.2020).

інтеріоризації, що формує предметне поле аксіології як важливої частини сучасного філософського знання. Отож логічно, що нині спостерігається масштабне залучення аксіологічного підходу з метою осмислення буттєвих проблем крізь призму людських цінностей⁴².

Щодо наукового статусу аксіології, то варто відзначити її належність до циклу філософських дисциплін, до предметного поля якої входять питання щодо: 1) феномену цінностей, їхньої природи, місця у реальності; 2) систематики та структурування ціннісного світу, критеріїв ієрархізації цінностей; 3) значення цінностей для індивіда і соціуму, функцій цінностей у соціокультурному просторі. В аксіології проблеми цінностей і пов'язаних із ними феноменів (ціннісних орієнтацій, ціннісно-сміслової сфери, ціннісної свідомості, аксіологічної культури тощо) розглядаються у нерозривному зв'язку з визначенням сутності людини, її творчої природи, її здатностей до самотворення та творення світу відповідно до прийнятих нею цінностей. Отож, сьогодні у сучасній науці загалом і в аксіології зокрема утвердилося переконання, що в основу життєдіяльності особистості, її самоактуалізації покладено цінності та ціннісні орієнтації (наприклад, такі позиції можливо віднайти у працях Мілтона Рокича⁴³, Герта Хофстеда⁴⁴, Рональда Інглегарта⁴⁵, Толкотта Парсонса⁴⁶, Шалома Шварца⁴⁷, Патрісії Грінфілд⁴⁸).

Постулати теорії цінності упродовж минулого століття були предметом осмислення представниками різних філософських течій: від екзистенціалізму та філософської антропології до герменевтики й релігійної філософії. Вказане зрештою пояснює активне

⁴² Ручка А. Цінності та ціннісна зміна у сучасному суспільстві. *Культурологічна думка*. 2013. № 6. С. 172–179.

⁴³ Roakeach M. *The nature of Human Values*. New York : Free press, 1973. 438 p.

⁴⁴ Hofstede, G. *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA : Sage. 1980. 475 p.

⁴⁵ Inglehart R., Baker W. *Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values*. *American Sociological Review*. 2000. Vol. 65, № 1. P. 19–51.

⁴⁶ Парсонс Т. *О структуре социального действия*. Москва : Академ. проект, 2000. 879 с.

⁴⁷ Schwartz, S.H. *Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries*. *Advances in experimental social psychology*. New York : Academic Press, 1992. Vol. 25. P. 1–65.

⁴⁸ Greenfield P.M. *Social change, cultural evolution, and human development*. *Current Opinion in Psychology*. 2016. № 8. P. 84–92.

застосування аксіологічного підходу представниками соціології, політології, правознавства, економіки тощо. Саме аксіологічний підхід дає змогу систематизувати об'єктивні знання про соціальну дійсність. Представники сучасної аксіологічної думки послідовно відстоюють позицію, за якою цінності та ціннісні орієнтації є основою взаємодії людини з навколишнім середовищем (соціальним і природним), визначають її життєві стратегії. Водночас варто пам'ятати позицію австрійського філософа Віктора Франкла, котрий наголошував на тому, що цінності ведуть людину, втім, вона завжди має свободу вибору між реалізацією цінностей або їхньою нереалізованістю⁴⁹. Іншими словами, саме від людини залежить вибір цінностей, відповідної моделі поведінки й життєвої стратегії. Своєю чергою такий вибір характеризує особистість людини: як зауважував німецький філософ Генріх Ріккерт, цінності є апіорною умовою диференціації індивідуальностей у процесі пізнання різноманітних об'єктів дійсності⁵⁰.

Історична практика свідчить, що соціальний простір – нашарування життєвих просторів конкретних людей, які керуються у своїх життєвих стратегіях певними цінностями та реалізують сформовані ними ціннісні орієнтації. Німецький філософ Георг Зіммель у своїх міркуваннях про соціальне обстоював думку, за якою діяльнісна сторона людської сутності ґрунтується на установках і ціннісних орієнтаціях, що допомагають людині зробити той чи інший вибір. Фактично активність людини завжди зумовлюється ціннісною складовою частиною, адже саме вона надає сенс самому існуванню людини⁵¹. Макс Вебер вказував на те, що цінності виступають не лише мотивом людського вчинку, але й виконують функцію фундаментальних норм будь-яких видів дій⁵². Макс Шелер констатує, що моральний обов'язок – це така особлива дієва відповідь особистості на цінність добра⁵³, тому цінності

⁴⁹ Франкл В. Человек в поисках смысла: введение в логотерапию. *Доктор и душа*. Санкт-Петербург : Ювента, 1997. С. 246.

⁵⁰ Риккерт Генрих. *Философия жизни*. Киев : Ника-Центр: Вист-С, 1998. С. 203.

⁵¹ Зіммель, Г. Как возможно общество? *Избранное* : в 2 т. Созерцание жизни / пер. с нем. А.Ф. Филиппова. Москва : Юрист, 1996. Т. 2. 607 с.

⁵² Вебер М. Основные социологические понятия. *Избранные произведения* / пер. с нем. ; сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова ; предисл. П.П. Гайдено. Москва : Прогресс, 1990. С. 628–630.

⁵³ Шелер М. Формализм в этике и материальная этика ценностей. *Избранные произведения*. Москва : Гнозис, 1994. С. 259–339.

постають засобом актуалізації морального обов'язку особистості, адже значущість моральних цінностей завжди підтверджена моральною дією.

Подібні думки висловлювали й американські вчені Флоранс Клакхон і Фред Стродбек, відзначаючи, що цінності «надають стрункність і спрямованість різноманітним мотивами людського мислення і діяльності під час вирішення загальних людських проблем»⁵⁴. Суголосною з означеною тезою є позиція Надії Заріцької, котра справедливо зазначає, що «цінності виступають певним стандартом чи критерієм, який підказує: як поводитися або чого хотіти; які установки потрібно зберігати; яка поведінка вважається виправданою; яке моральне судження має виноситися; як (за якими параметрами) порівнювати себе з іншими; на які цінності й установки оточуючих потрібно вплинути»⁵⁵. Американський учений Клер У.Грейвз також трактує цінності як мотиватори людської діяльності, що виводять її на новий рівень життя⁵⁶.

Російський дослідник Дмитро Леонтьєв поняття «цінність» також зіставляє із діяльністю, спрямованою на досягнення ідеалу, проте діяльністю належною. Віднесення цінностей до трьох різних груп явищ дало змогу сформулювати уявлення про три форми їхнього існування, які переходять одна в іншу. Схематично це позначається так: суспільні ідеали після засвоєння особистістю починають як «моделі належного» спонукати її до активності, у процесі якої відбувається предметне втілення цих моделей; предметно втілені цінності, своєю чергою, стають основою для формування суспільних ідеалів і т. д. за нескінченною спіраллю⁵⁷. Спільна із цими міркуваннями й позиція української дослідниці Ірини Стрелецької, відповідно до якої соціальне буття завжди є світом цінностей, а суспільна діяльність є неможливою за відсутності цінностей, котрі, щоправда, неоднорідні й різноманітні: відрізняються за змістом, якостями, рівнем організації, ієрархії,

⁵⁴ цит. за: Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросскультурную психологию. Москва: Ключ-С, 1999. С. 129.

⁵⁵ Заріцька Н.Ю. Зміна смисложиттєвих цінностей як передумова появи альтернативних стилів життя, заснованих на добровільній мобільності. *Грани*. 2014. № 2. С. 124.

⁵⁶ Graves, C.W. Levels of Existence: an Open System Theory of Values. *The Journal of Humanistic Psychology*. 1970. Vol. 10. № 2. P. 131–155.

⁵⁷ Леонтьєв Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции. *Вопросы философии*. 1996. № 4. С. 15–26.

рівнем загальності, способами їхньої інтерпретації та мовного вираження⁵⁸. Феномен цінностей має низку принципових характеристик: 1) протилежність фактичному стану й орієнтованість на бажаний (необхідний) результат, тобто стимулюючий характер; 2) смислоутворюючий сенс цінностей для буття людини; 3) система цінностей виступає основою індивідуальної та суспільної життєдіяльності⁵⁹.

Ми зі співавтором Даніелем Куклою визначили поняття «цінність» як «певний ідеал, еталон, до якого людина прагне впродовж життя і діяльності у суспільстві та який визначає зміст її життєдіяльності, будучи водночас як регулятором поведінки, так і генератором нових ідей»⁶⁰. Отже, цінності фактично несуть і організуючий, і регулятивний потенціал. Мілтон Рокич звертає увагу на те, що цінності не тільки можуть вказувати певні цілі, які варті, аби до них прагнути (термінальні цінності), а й містять переконання стосовно того, що певний спосіб дії є прийнятним і досяжним (інструментальні цінності)⁶¹.

Наведені підходи та міркування до визначення феномену цінностей наочно демонструють складність, глибину і важливість ціннісного світу для людини та соціуму, для перспектив суспільного поступу й індивідуального зростання. Водночас актуальними виглядають питання: як людині відкрити для себе світ цінностей? Як збагнути його неоднозначність і обрати цінності духовні, моральні, неутилітарні? Як навчитися долати ціннісні колізії, зокрема контроверзу цінностей і антицінностей? Зрештою, які саме цінності визначатимуть цивілізаційну перспективу? Усі ці питання, очевидно, мають значення й у контексті вирішення як глобальних проблем, так і колізій соціальних комунікацій повсякдення.

Поряд зі цінностями важливими елементами внутрішньої структури особистості є ціннісні орієнтації. Перевернені життєвим досвідом людини цінності трансформуються у ціннісні орієнтації,

⁵⁸ Стрелецькая І.Г. Філософське вчення про цінність (аксіологія) як методологія соціально-гуманітарного пізнання. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*. 2006. № 10 (23). С. 195–201.

⁵⁹ Матвійчук А.В. Екологічна деонтологія: філософсько-методологічне осмислення наукових перспектив : монографія. Рівне : О. Зень, 2014. С. 184.

⁶⁰ Пелех Ю.В., Кукла Д. Система цінностей майбутнього фахівця і його місце на сучасному ринку праці. Рівне : «Волинські береги», 2019. С. 71.

⁶¹ Rocheach M. *The nature of Human Values*. New York : Free press, 1973. 438 p.

які стають основою практичного визначення подальших життєвих стратегій. «Наявність сформованої системи ціннісних орієнтацій забезпечує гармонію внутрішнього світу особистості, сприяє систематизації її знань, норм, стереотипів поведінки та самоствердженню особистості, реалізації соціальних очікувань»⁶².

Крім того, принциповою рисою ціннісних орієнтацій є те, що вони не лише визначають суспільні й індивідуальні поведінкові орієнтири, а й фактично фіксують суспільно схвалені й індивідуально прийняті цінності⁶³. Отож, як і цінності, ціннісні орієнтації можуть здійснювати консолідуючу функцію. Зауважимо, що за своєю природою ціннісні орієнтації є фактично результатами актів осмислення й емоційного переживання цінностей, із якими особистість має справу упродовж життя. «Орієнтація на певні цінності може виникнути лише як результат їх попереднього визнання, позитивної оцінки»⁶⁴. Своєю чергою, вже сформовані ціннісні орієнтації забезпечують світоглядну та поведінкову стабільність особистості й відбуваються у певному типі поведінки людини, в її інтересах, потребах, переконаннях⁶⁵.

Відзначимо, що ціннісні орієнтації утворюють мотиваційну сферу особистості, кореспондуючись із такими феноменами внутрішнього світу людини, як-от потреби, інтереси, спрямованість емоційно-почуттєвої сфери, життєві цілі й установки. Крім того, ціннісні орієнтації постають основою особистісної діяльнісної саморегуляції, передумовою самостійного ухвалення рішень щодо моделей поведінки, а також здійснення морально-етичного вибору. У цьому разі ціннісні орієнтації побутують як переконання (наприклад, філософсько-світоглядного характеру), а також принципи конкретної поведінки.

Предметом спеціальної уваги у межах теорії цінностей сьогодні є такий феномен, як ціннісно-сміслова сфера. Очевидно, це пов'язано з тим, що «сформованість ціннісно-сміслові сфери

⁶² Панчук Н.П. Психологічні механізми становлення ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 37. С. 322.

⁶³ Шемигон Н.Ю. Роль ціннісних орієнтацій у процесі підготовки майбутніх вчителів. *Проблеми оновлення змісту та методів навчання у закладах освіти*. Харків – Луганськ : Стиль Іздат, 2003. С. 178–184.

⁶⁴ Підлісний М.М. Проблеми аксіології та шляхи їх вирішення. Дніпро : Видавць Біла К.О., 2020. С. 28.

⁶⁵ Панченко Л.М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03. Київ, 2003. С. 9.

значною мірою дозволяє стверджувати про значний потенціал духовного зростання та перспективність траєкторії професійного розвитку»⁶⁶. Водночас цінності та ціннісні орієнтації є важливими складниками ціннісно-сислової сфери та сукупно становлять основу життєдіяльності людини, створюючи передумови для її життєвого прогресу⁶⁷. Тож потрактуємо цінності як певний ідеал, еталон, до якого людина прагне упродовж життя і діяльності у суспільстві та який визначає зміст її життєдіяльності, будучи водночас регулятором поведінки та генератором нових ідей.

Показово, що феномену ціннісно-сислової сфери притаманний певний функціональний дуалізм. З одного боку, ціннісно-сислова сфера, будучи складним феноменом свідомості особистості, формується під впливом соціальних умов, схвалених і заохочуваних суспільством цінностей, з іншого – особистість здатна впливати на процес формування власної ціннісно-сислової сфери, змінюючи чи відкидаючи цінності або смисли, пропонувані суспільством⁶⁸. Зрештою, важливим наслідком опрацювання поняття «ціннісно-сислова сфера» для нас є розуміння того факту, що процес формування ціннісно-сислової сфери детермінований певними індивідуальними та соціальними чинниками, які потенційно можуть бути керованими та корегуватися відповідно до певних потреб.

Ми зі співавтором Даніелем Куклою надзвичайну роль у формуванні індивідуальної системи цінностей надаємо освіті. Саме у процесі її здійснення ціннісні орієнтації особистості власне проявляються, закріплюються і корегуються. «Аксіологізація» освітнього простору залежить від багатьох факторів, які і визначають її зміст. Передусім це ціннісний вакуум, що утворився у сучасній системі освіти та є завадою на шляху до визначення ціннісних пріоритетів модернізації освітньої галузі, а також перехід від «знаннєвої» освітньої парадигми до парадигми людиноцентричної, а отже, гуманістичної. В епіцентрі останньої – ціннісно-сислова сфера як рушійна сила особистісного розвитку і гарантія того, що у сучасній західній педагогічній психології

⁶⁶ Дем'янюк В.В. Професійно-ціннісна підготовка як практичний засіб формування ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. № 14. С. 26.

⁶⁷ Пелех Ю.В., Кукла Д. Система цінностей майбутнього фахівця і його місце на сучасному ринку праці : монографія. Рівне : «Волинські обереги», 2019. С. 71.

⁶⁸ Чайка Г.В. Ціннісно-сислова сфера у кризові періоди розвитку особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 9. Вип. 6. С. 93.

позначене терміном «прояснення цінностей». Ідеться про процес трансляції інформації, що інтерналізується у знання, які становлять особистісну цінність (за Г. Олпортом: інформаційний потік, що формує «категорію знань», переходить у «категорію значущості»). Такий механізм чітко ілюструє процес прийняття знань, який має смислове та ціннісне навантаження, постає основою стратегічного вибору людства і визначає його цивілізаційну перспективу.

Американський мислитель Елвін Тоффлер наголошував на тому, що людська цивілізація має широке розмаїття перспектив розвитку, проте вибір конкретного шляху залежить від цінностей, які визначатимуть процес ухвалення рішення, адже фактично архітектоніка цінностей регулює людську поведінку⁶⁹. Залежно від поточної ситуації вибір цінностей зазнає змін. Як вказував Рональд Інглхарт, цивілізаційна практика знає перехід від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей, від цінностей виживання до цінностей самовираження, від традиційних цінностей до секулярно-раціональних⁷⁰. Російський філософ В'ячеслав Стьопін вважає, що з огляду на поточні глобальні кризи необхідна альтернативна стратегія глобалізації, яка, своєю чергою, повинна бути пов'язана з пошуком нових ціннісних орієнтирів і відповідно нових шляхів цивілізаційного розвитку⁷¹. З іншого боку, необхідно визнати, що світ цінностей є плюралістичним, а в аксіології визнаним фактом є множинність сучасної ціннісної картини світу, а це, своєю чергою, передбачає необхідність визнання принципової можливості співіснування різних типів світогляду за умов глобалізованого світу, тож вимагає толерантності, поваги до життя, свободи й цінностей іншого⁷².

Зрештою, безсумнівною є те, що проблеми об'єктивної реальності підлягають вирішенню крізь суб'єктивності індивіда (коли характеру визначальності набувають цінності та ціннісні установки суб'єкта як такі, що зумовлюють напрям його

⁶⁹ цитата по: каган м.с. Теоретические проблемы философии. *Избранные труды* : в 2 ч. Ч. 2. Москва : Издательство Юрайт, 2018. С. 20.

⁷⁰ Инглхарт Р. Культурная эволюция: как меняются человеческие мотивации и как это меняет мир / пер. с англ. С.Л. Лопатиной, под ред. М.А. Завадской, В.В. Костенко, А.А. Широкаковой, научн. ред. Э.Д. Понарин. Москва : Мысль, 2018. 347 с.

⁷¹ Степин В.С. Глобализация и диалог культур: проблема ценностей. *Век глобализации*. 2011. № 2. С. 11.

⁷² Баева Л.В. Ценностные основания индивидуального бытия: Опыт экзистенциальной аксиологии. Москва : Прометей. МПГУ, 2003. С. 177.

пізнавальної та практичної дії), і це актуалізує різні аксіологічні дослідження. Принципова особливість сучасної філософії – це проголошення посилення аксіологічного чинника в осмисленні такої складної системи, як «Середовище – Людина – Суспільство», а також у вивченні проблем духовної кризи особистості у межах наявного соціуму та з'ясуванні ролі цінностей у цьому процесі⁷³. Зауважимо, що ХХ століття узагалі часто визначають як століття експансії аксіологічного підходу в науках про людину, культуру та суспільство, що призвело до надання аксіології особливого статусу.

Експерти констатують масштабне застосування аксіологічного підходу у сучасній науці як способу осмислення світу крізь призму людських цінностей⁷⁴. Рушійною силою залучення у педагогічну практику аксіологічного підходу є усвідомлення особливої ролі цінностей і ціннісних феноменів для людини та суспільства, об'єктивності світу цінностей у соціокультурній реальності, а також розуміння фундаментального значення ціннісних підстав освіти й водночас специфічної ролі освіти як джерела духовних, загальнолюдських цінностей, а також як своєрідного медума між індивідом, особистістю здобувача освіти та світом цінностей. Функціональний зміст застосування аксіологічного підходу ґрунтується на феномені цінностей як основи поведінки та ставлення особистості до різних сфер життєдіяльності. У межах аксіологічного підходу «проголошується принципове значення позитивно-творчих цінностей, а також якісного вибору цінностей для формування ціннісних орієнтацій особистості, розвитку її духовного, морального і творчого начал, вплив змісту ціннісно-сислової сфери особистості на результати життєдіяльності»⁷⁵.

Представлені вище думки – лише незначна частина наявних міркувань щодо значення цінностей і ціннісних орієнтацій в індивідуальній і соціальній практиці. Це дає нам підстави говорити про справедливості твердження, ніби цінності й ціннісні орієнтації – це основа взаємодії людини з навколишнім середовищем (соціальним і природним), що неабияк впливає на її життєву стратегію. Беручи до уваги означену позицію, вважаємо за доцільне

⁷³ Морозова Л.П. Цінності в контексті неокласичного підходу до соціуму. *Гілея*. 2013. Вип. 69. С. 382–386.

⁷⁴ Ручка А. Цінності та ціннісна зміна у сучасному суспільстві. *Культурологічна думка*. 2013. № 6. С. 172–179.

⁷⁵ Дем'янюк В.В. Професійно-ціннісна підготовка як практичний засіб формування ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. № 14. С. 24.

запропонувати авторський конструкт поняття «ціннісний інтелект». Обґрунтовуючи свою позицію, пропонуємо ознайомитися із представленими нижче міркуваннями.

3. Методологічні перспективи ціннісного інтелекту

Передусім ми апелюємо до позиції, що у сучасній науці фактично аксіоматичною є теза про залежність життєдіяльності особистості від рівня засвоєння цінностей і прийняття ціннісних орієнтацій, сформованості ціннісно-сислової сфери, розвиненості ціннісної свідомості й рівня аксіологічної культури. З огляду на означене вище вважаємо правомірним запровадження в обіг поняття «ціннісний інтелект». Відповідно розглядаємо його як підсистему соціального інтелекту. У зв'язку з цим наша позиція суголосна із трактуванням соціального інтелекту як інтегральної множинності форм неакадемічного інтелекту – практичного, соціального, емоційного. Ми також погоджуємося з думкою Оксани Ковальової, котра, говорячи про різні інтелекти, зазначає, що йдеться передусім про когнітивні здібності. «Якщо об'єктом когнітивних процесів соціального інтелекту є поведінка, то емоційного – емоції»⁷⁶. За такої умови об'єктом когнітивних процесів ціннісного інтелекту є цінності (світ цінностей і ціннісних феноменів). Тобто йдеться про інтелектуальні (когнітивні) здібності щодо виявлення, накопичення, аналізу й оперування аксіологічними знаннями. З іншого боку, ціннісний інтелект – це інтеграційна здатність сприймати, розуміти та прогнозувати ціннісні реакції суб'єктів комунікативного процесу, розпізнавати їх ціннісні преференції й орієнтації, можливі моделі поведінки, що, зрештою, сприяє позитивному характеру й ефективності міжособистісної взаємодії у суспільстві (зокрема у професійній діяльності).

Ціннісний інтелект, враховуючи його генетичний зв'язок із інтелектом, справедливо позначити як здатність мислити у системі ціннісних координат (з огляду на загальнолюдські й, коли це необхідно, професійні цінності), адекватно реагувати на виклики (зокрема ціннісного порядку) соціального та природного середовища, своєчасно ухвалювати ефективні рішення і брати на себе відповідальність. Ціннісний інтелект також є здатністю розуміти особливості ціннісних установок і ціннісного відношення

⁷⁶ Ковальова О.А. Проблема визначення поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 10. С. 11.

особистості, що репрезентовані вербально та практично у певних життєвих моделях поведінки, за допомогою інтелектуального аналізу та синтезу на основі аксіологічних знань. Необхідною умовою ціннісного інтелекту є розуміння суб'єктом суті цінностей і пов'язаних із ними ціннісних феноменів, а результатом застосування ціннісного інтелекту є прийняття рішень на основі відображення й осмислення ціннісних феноменів, притаманних іншим суб'єктам комунікації.

Характеризуючи концепцію ціннісного інтелекту, виділимо три групи критеріїв, принципів для його опису: 1) когнітивні: аксіологічні знання, практику осмислення змісту теорії цінностей, розуміння специфіки різних ціннісних дискурсів; 2) ціннісно-сміслові: ціннісний досвід, сформованість ціннісних орієнтацій, аксіологічну культуру; 3) поведінкові: реалізацію цінностей і ціннісних установок у практичній діяльності, відкритість до сприйняття та розуміння інших цінностей, адаптацію до нових (інших) ціннісних дискурсів. Вказані критерії можуть бути використані як засоби діагностики сформованості соціального інтелекту.

Водночас формування ціннісного інтелекту – це набуття й засвоєння навичок знаходити такі оптимальні ціннісні патерни взаємин з іншими людьми або соціальними утвореннями у процесі міжособистісної взаємодії, які створюватимуть ситуацію безпеки та спокою у відповідних взаєминах. Ціннісний інтелект людини детермінуємо як здатність ідентифікувати, розуміти й толерантно сприймати різні ціннісні світи (особистісні, групові, соціальні). Відповідно, розвинений ціннісний інтелект постає передумовою знаходження правильного рішення у ціннісному дискурсі, що може бути максимально використано різними сторонами можливих ціннісних колізій і конфліктів.

Рівень сформованості ціннісного інтелекту особистості визначає її здатність до: 1) інтелектуальної діяльності в аксіологічному контексті; 2) розуміння специфіки різних ціннісних дискурсів і вміння здійснювати вмотивований ціннісний вибір на підставі аксіологічних знань і ціннісних переконань; 3) практичної діяльності у зв'язку з певними ціннісними дискурсами (наприклад, громадянським, професійним, родинним тощо). Ціннісний інтелект передбачає наявність певних навичок і вмінь, що сприятимуть формуванню індивідуальних ціннісних ієрархій і ціннісних орієнтацій, розвитку ціннісно-сміслові сфери особистості,

набуттю нею аксіологічної культури високого рівня. До таких навичок і вмій відносимо:

1. Навички вербального й невербального ціннісно зваженого спілкування. Йдеться про спілкування з урахуванням можливості відмінних ціннісних орієнтацій або з наголосом на потенційно близьких цінностях і ціннісних установках.

2. Знання ціннісних установок і пріоритетів різних соціальних груп (етнічних, демографічних, корпоративних, релігійних тощо). Ефективність і позитивність комунікації із представниками певної соціальної групи зростатиме за наявності обізнаності щодо специфіки різних ціннісних дискурсів.

3. Уміння сприймати інші (відмінні) цінності. Це вміння допомагає спілкуватися з іншими людьми, запобігає конфліктам і дає можливість навчатися за допомогою діалогу.

4. Розуміння способів реалізації цінностей і ціннісних орієнтацій представниками різних соціальних груп (етнічних, демографічних, корпоративних, релігійних тощо). Ця компетентність дозволяє спілкуватися, враховуючи ціннісні преференції та поведінкові особливості інших людей, що робить комунікацію більш прогнозованою та водночас змістовно позитивною (комфортною).

5. Ефективна діяльність у зв'язку з певними ціннісними дискурсами. Ця здатність дозволяє адаптуватися до різних ціннісних дискурсів, адже уявлення та розуміння ціннісної основи різних видів діяльності та відповідних ним комунікативних просторів зменшує стрес у будь-якій ситуації та забезпечує більш конструктивні взаємодії.

Отож, розвинений ціннісний інтелект є передумовою здійснення позитивної життєвої стратегії, зокрема особистої професійної реалізації. З іншого боку, нерозвинений або несформований ціннісний інтелект призводить до ціннісної дезорієнтації, нездатності адекватно й ефективно діяти у відносинах, що виникають на ґрунті різних ціннісних світів. Рівень сформованості ціннісного інтелекту окремої людини та потенціал його практичної реалізації в індивідуальній життєвій практиці залежить від здатності особистості активізувати свої аксіологічні знання та ціннісно-смыслову сферу для вирішення конкретних життєвих колізій (або, вужче, професійних завдань).

Ціннісний інтелект ми також розглядаємо як сукупність особистих і соціальних здібностей у питаннях прийняття ціннісних рішень, визначення й реалізації ціннісних орієнтацій, що впливає на

загальну здатність особи ефективно реагувати на виклики та тиск навколишнього середовища (соціального і природного). Ми дотримуємося позиції, за якою належна продуктивна адаптивність та ефективність у соціальній або професійній комунікації є для особистості сукупним високим рівнем розвитку соціального, емоційного та ціннісного інтелекту, що інтегрально визначають її здатність до розуміння й управління життєвою ситуацією.

Фактично необхідність розвитку ціннісного інтелекту зумовлена і необхідністю вирішення життєвих ціннісних колізій, і потребами особистісного характеру – ціннісними пошуками, ціннісними переживаннями, пошуками та формуванням індивідуальних ціннісних ієрархій і ціннісних орієнтацій. Варто пам'ятати, що цінності та ціннісні орієнтації можуть змінюватися впродовж життя під впливом різноманітних чинників, тому принципово важливо підготувати особистість до вирішення ціннісних колізій, сформувати вміння адаптуватися до нових ціннісних обставин, уникаючи надмірного емоційного та морального навантаження, ціннісної дезорієнтації.

Щодо методологічної перспективи ціннісного інтелекту, то передусім відзначимо, що, на наше глибоке переконання, становлення гуманістичних цінностей у сучасному суспільстві є неможливим без розвитку ціннісного інтелекту. Контролювати формування й оперувати цінностями та ціннісними орієнтаціями може лише особистість із високим ціннісним інтелектом, тобто *особа, котра володіє глибокими аксіологічними знаннями, сформованою ціннісно-сисловою сферою, розвинутою ціннісною свідомістю й високою аксіологічною культурою*. У процесі життєдіяльності (соціальної чи професійної комунікації) ціннісний інтелект проявлятиметься насамперед у здатності до ефективного вирішення ціннісних колізій і конфліктів (як внутрішніх, так і зовнішніх).

Ціннісний інтелект також постає як основа соціальної інженерії, адже, орієнтуючись на цінності, які фактично мають нормативний зміст для особистості та суспільства загалом, вибудовується соціальна реальність, соціальні, політичні й економічні контексти, за умов яких людина може задовольнити свої потреби, прагнення й ідеали (фактично різні типи цінностей). Розвинений ціннісний інтелект створюватиме передумови для творення такого соціального простору, в якому мінімізуватимуться можливості ціннісних колізій і конфліктів. Процес соціальної інженерії і здійснюється на основі ціннісного інтелекту, і водночас опредмечує цінності у практичній

діяльності, адже наявність ціннісного інтелекту важлива для здійснення процесу соціальної інженерії, а сформованість цінностей і ціннісних орієнтацій має принципове значення для початкової стадії інженерії: напрацювання ціннісних мотивів і цілей конструювання соціальної реальності та їхньої реалізації крізь призму певної соціальної (ціннісної) мети, ідеї, що показують, якою має бути соціальна реальність для задоволення обраних цінностей, ціннісних орієнтирів і пріоритетів. З огляду на потенціал формування ціннісного інтелекту з'являється додатковий мотив і аргумент щодо посилення аксіологічної складової частини освітнього процесу. Ціннісний інтелект у перспективі розглядається нами як один із результатів освітньої діяльності.

Відзначимо, що освіта є особливим соціокультурним феноменом, що має достатньо широкий перелік взаємопов'язаних характеристик, передусім вона має бути орієнтована на особистість і вирішення її реальних життєвих проблем. «Сучасна освітня практика не лише має озброювати різноманітними знаннями та долучати до культурної спадщини (вітчизняної або світової) – вона повинна чітко вказувати молодій людині на те, що здобуті знання та засвоєні ціннісні переконання можуть бути ефективно використані у повсякденному житті, забезпечити життєвий успіх, почуття щастя»⁷⁷.

Наголосимо на тому, що освіта є багатогранним і полікомпонентним феноменом. Пов'язані з ним традиційні й інноваційні погляди не є однотайно потрактовуваними, інколи вони діаметрально протилежні. Загалом феномен освіти містить високоінтелектуальну дослідницьку й інноваційну складові частини, спрямовані насамперед на перетворення людини, поліпшення у процесі теоретико-практичної підготовки її поведінки та формування (розуміння й усвідомлення) повного спектру загальнолюдських цінностей в інтересах як її самої, так і цілого суспільства. З іншого боку, рівень освіти є вагомим показником пріоритетних для особи цінностей, її благополуччя, певної якості життя тощо. Тут маємо акцентувати увагу на науковій позиції, що звернення до аксіологічної проблематики у принципі зумовлене тим фактом, що постнекласична наука характеризує не лише людину як суб'єкта пізнання, а саме пізнання як процес відображення,

⁷⁷ Матвійчук А.В. Екологічна деонтологія: філософсько-методологічне осмислення наукових перспектив : монографія. Рівне : О.Зень, 2014. С. 278–279.

внаслідок якого відбувається ідеальне освоєння реального світу. Вже довгий час у багатьох інтелектуалів можна зустріти думку, що людина визнається фундаментальним чинником предметних смислів пізнання. Логіка цього твердження полягає в тому, що людина як суб'єкт пізнавальної діяльності постійно знаходиться у процесі розуміння, інтерпретації смислів, які стоять за буквральними, поверхневими значеннями. Зміст і характер такої інтерпретації задається тими ціннісними орієнтирами, котрі закладені у свідомості людини. Отож, принциповим для сучасної освіти є подолання розриву між змістом навчання і повсякденним життям. Сучасна освітня практика має озброювати різноманітними знаннями та долучати до світової культурної спадщини та водночас формувати переконання в тому, що здобуті знання (зокрема аксіологічні) та засвоєні цінності з відповідними їм ціннісними орієнтаціями можуть бути ефективно використані у повсякденному житті, забезпечити життєвий успіх, почуття щастя. У дусі Габермаса маємо шукати зв'язки між символічно структурованим життєсвітом, комунікативною дією та дискусом.

Іншою важливою настановою для сучасної освіти має стати системна робота у напрямку створення такого освітнього процесу, який би був зорієнтований на соціальні зміни (позитивно соціальної інженерії). На практиці це передбачає формування особистості з конструктивно-критичними установками, а також розвиненим почуттям соціальної відповідальності. Іншими словами, йдеться про прищеплення цінностей громадянської активності та відповідальності, верховенства права і толерантності. Сучасна освіта як засіб культурної політики має бути також спрямована на формування системи гуманістичних і демократичних цінностей у поєднанні з підготовкою професіонала високого рівня для реальних потреб суспільства. Із цього випливає, що сучасна освіта як ніколи має стати сферою особливої зацікавленості суспільства та держави.

Нарощення потенціалу освітньої галузі невід'ємно пов'язане з рухом суспільства шляхом прогресу. Навколо питання якості освіти та якості життя у прогресивному й соціально відповідальному соціумі розвиваються всі інші суспільні інституції, зокрема політичні чи економічні. Підтвердженням авторським словам може також слугувати хоч би зміст проекту «The Future of Education and Skills 2030», підготовленого Організацією економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)). У ньому йдеться про потребу розвитку кожного учня як «цілісної людини», здатної використати увесь

потенціал для допомоги у побудові спільного майбутнього, базованого на добробуті окремих людей, громад і всієї планети.

Принципово важливим є створення умов в освітньому процесі, коли здобувач освіти не лише залучається до знань і досвіду, накопичених раніше, але й має умови для набуття власного пізнавального досвіду та пов'язаної з ним розумової діяльності (у нашому випадку говоримо про аксіологічний досвід як основу формування ціннісного інтелекту). Розвиток ціннісного інтелекту передбачає збагачення досвіду інтелектуальної роботи у ціннісному дискурсі, що пов'язано із практичним досвідом пошуку оптимальних ціннісних патернів комунікації у процесі міжособистісної взаємодії. Розвиток ціннісного інтелекту прямо пов'язаний із формуванням здатності ідентифікувати, розуміти та толерантно сприймати різні ціннісні світи (особистісні, групові, соціальні).

У зв'язку із цим актуалізується питання відповідної освітньої діяльності, адже очевидно, що формування ціннісного інтелекту передбачає запровадження спеціально організованого освітнього процесу, поєднання системи академічного навчання з інноваційними технологіями здобуття знань. *Знання ми потрактуємо як результат взаємодії фізичного (матеріального) світу та світу свідомості особистості, що призводить до обов'язкових позитивних змін останньої.* «Взаємодія цих двох світів реалізується у процесі пізнавальної активності (або просто життєдіяльності індивіда) як реакція суб'єкта пізнання на довкілля, під час якої інформація, отримана суб'єктом (індивідом) із навколишнього світу та пропущена через його свідомість, набуває функціонального значення (практичне навантаження), тобто перетворюється на знання»⁷⁸. Повною мірою окреслений підхід до знання і його здобуття поширюється й на аксіологічні знання, що знаходяться в основі ціннісного інтелекту.

Методологічною основою формування ціннісного інтелекту є позиція, відповідно до якої інтелект постає результатом розвитку людської психіки та формується у процесі практичної діяльності та соціальної адаптації раціональної свідомості. Це вказує на необхідність створення педагогічних умов (системи освітніх засобів і технологій для досягнення певної освітньої мети), які би забезпечували формування ціннісного інтелекту, що

⁷⁸ Матвійчук А.В. Екологічне знання та стиль мислення сучасної науки : монографія. Рівне : «Ліста-М», 2002. С. 25.

виражатиметься у набутті здатностей: 1) мислити у системі ціннісних координат, 2) адекватно реагувати на виклики ціннісного порядку соціального та природного середовища, 3) розуміти особливості ціннісних установок і ціннісного ставлення особистості, репрезентованих вербально та практично у певних життєвих моделях поведінки, 4) своєчасно ухвалювати ефективні рішення і брати на себе відповідальність за них.

Сформованість ціннісного інтелекту описується й оцінюється (у текстологічному режимі) за допомогою вище описаних критеріїв: когнітивних, ціннісно-сміслових і поведінкових. Крім того, як ми наголошували, ціннісний інтелект передбачає наявність певних навичок і вмінь: навички вербального та невербального ціннісно зваженого спілкування; знання ціннісних установок і пріоритетів різних соціальних груп; уміння сприймати інші (відмінні) цінності; розуміння способів реалізації цінностей і ціннісних орієнтацій представниками різних соціальних груп; ефективної діяльності у зв'язку з певними ціннісними дискурсами.

Рівень сформованості ціннісного інтелекту особистості визначає її здатність до інтелектуальної діяльності в аксіологічному контексті, розуміння специфіки різних ціннісних дискурсів і успішність практичної діяльності у зв'язку з певними ціннісними дискурсами.

Обґрунтованість запропонованих нами педагогічних умов формування ціннісного інтелекту забезпечується здійсненням теоретичним опрацюванням феномену «інтелект» і пов'язаних із ним феноменів «соціальний інтелект», «емоційний інтелект» і власне «ціннісний інтелект». Крім того, взято до уваги сучасні підходи до формування педагогічних умов як обов'язкового елементу освітніх систем, що сприяють ефективній реалізації освітнього процесу і досягненню бажаних результатів.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладений матеріал щодо теми філософсько-методологічних перспектив ціннісного інтелекту, зокрема у педагогічній практиці, ми дійшли таких висновків і узагальнень:

1. Типовим завданням для науки можна вважати пошуки шляхів і засобів зробити життя людини та суспільства більш позитивним і комфортним. Актуальним це завдання залишається і сьогодні, коли людство зіштовхується з низкою глобальних викликів, які позначаються на індивідуальному та соціальному житті, зокрема на змісті міжособистісної та соціальної комунікації. Очевидний її

проблемний (і часто негативний і напружений) контекст, що ускладнюється морально-етичними та ціннісними розбіжностями, зумовлює особливу цікавість до можливих засобів зняття вказаного негативу та напруженості. З огляду на означене вище нами і був запропонований конструкт «ціннісний інтелект».

2. Запроваджуючи на теоретичному рівні означений конструкт, з одного боку, ми беремо за основу позицію про залежність життєдіяльності особистості від рівня засвоєння цінностей і прийняття ціннісних орієнтацій, а також сформованості та рівня аксіологічної культури, котра включає глибинні аксіологічні знання. З іншого боку, присутньою для нас є теза про те, що однією з важливих передумов життєвого успіху, досягнень у суспільному житті традиційно вважається інтелект людини як сукупність психічних пізнавальних процесів, які забезпечують людині можливість розуміти та змінювати світ.

3. Ціннісний інтелект ми розглядаємо як підсистему соціального інтелекту і визначаємо як здатність ідентифікувати, розуміти й толерантно сприймати різні ціннісні світи (особистісні, групові, соціальні). Відповідно до цього розвинений ціннісний інтелект допомагає знаходити рішення у ціннісному дискурсі, що максимально задовольнятимуть різні сторони можливих ціннісних колізій і конфліктів. Крім того, розвинений ціннісний інтелект є передумовою здійснення позитивної життєвої стратегії, зокрема особистої професійної реалізації. З іншого боку, нерозвинений або несформований ціннісний інтелект призводить до ціннісної дезорієнтації, нездатності адекватно й ефективно діяти у відносинах, які виникають на перетині різних ціннісних світів.

4. Ціннісний інтелект у методологічному плані постає як основа соціальної інженерії, адже, орієнтуючись на цінності, котрі фактично мають нормативний зміст для особистості та суспільства загалом, вибудовується соціальна реальність, соціальні, політичні й економічні контексти, за умов яких людина може задовольнити свої потреби, прагнення й ідеали. Водночас розвиток ціннісного інтелекту прямо пов'язаний із формуванням здатності ідентифікувати, розуміти й толерантно сприймати різні ціннісні світи (особистісні, групові, соціальні). З огляду на означений вище функціональний потенціал ціннісного інтелекту з'являється додатковий мотив і аргумент щодо посилення аксіологічної складової частини освітнього процесу.

5. Принциповим моментом педагогічного забезпечення формування ціннісного інтелекту є позиція, відповідно до якої

інтелект постає результатом розвитку людської психіки та формується у процесі практичної діяльності та соціальної адаптації раціональної свідомості. На практиці це передбачає створення педагогічних умов, за яких здобувач освіти не лише залучається до аксіологічних знань і досвіду, накопичених раніше, але й має умови для набуття власного пізнавального й ціннісного досвіду та пов'язаної з ним розумової діяльності – осмислення цінних феноменів, напрацювань аксіологічного знання й особистого ціннісного досвіду.

Відзначимо, що конструкт ціннісного інтелекту знаходиться на початковій стадії наукового осмислення й опрацювання й, очевидно, має дискусійний характер, тож міркування колег, у т. ч. критичні, значно сприятимуть результативності нашого дослідження.

АНОТАЦІЯ

Емоційна напруженість, загальна конфліктність, ціннісна контроверза та водночас дезорієнтація, характерні для поточної цивілізаційної ситуації, зумовлюють пошуки засобів зняття вказаного негативу й напруженості. Одним із варіантів вирішення окресленого завдання розглядаємо конструкт «ціннісний інтелект».

Вихідною методологічною позицією наших міркувань є позиція про залежність життєдіяльності особистості від рівня засвоєння цінностей і прийняття ціннісних орієнтації, а також сформованості та рівня аксіологічної культури, що включає глибинні аксіологічні знання. Іншою ідеєю, яка лягла в основу наших міркувань стосовно методологічних перспектив ціннісного інтелекту, є теза про те, що однією з важливих передумов життєвого успіху, досягнень у суспільному житті традиційно вважається інтелект людини як сукупність психічних пізнавальних процесів, які забезпечують людині можливість розуміти та змінювати світ. Відзначимо, що, попри визнання ваги ціннісних феноменів для людини та суспільства, а також об'єктивності світу цінностей у соціокультурній реальності, досі у сучасній психологічній та аксіологічній літературі відсутній такий конструкт, як «ціннісний інтелект».

Ціннісний інтелект позначаємо як здатність мислити у системі ціннісних координат, адекватно реагувати на виклики (зокрема ціннісного порядку) соціального та природного середовища. З огляду на потенціал формування ціннісного інтелекту з'являється додатковий мотив і аргумент щодо посилення аксіологічної

складової частини освітнього процесу. Ціннісний інтелект у перспективі розглядається нами як один із результатів сучасної освітньої діяльності.

Література

1. Айзенк Г.Ю. Интеллект: новый взгляд. *Вопросы психологии*. 1995. № 1. С. 112–116.
2. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. Новополюцк : ПГУ, 2011. 388 с.
3. Андрос Є.І. Інтелект у структурі людського буття. Київ : Стило, 2010. 358 с.
4. Андрущенко В. Ціннісна невизначеність особистості та її подолання засобами освіти. *Вища освіта України*. 2015. № 3. С. 5–13.
5. Баева Л.В. Ценностные основания индивидуального бытия: Опыт экзистенциальной аксиологии. Москва : Прометей. МПГУ, 2003. 240 с.
6. Буркало Н.І. Психологічні особливості емоційного інтелекту. *Психологічний часопис*. 2019. Т. 5. № 7. С. 34–49.
7. Вебер М. Основные социологические понятия. *Избранные произведения* / пер. с нем. ; сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; предисл. П.П. Гайденко. Москва : Прогресс, 1990. С. 628–630.
8. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Рим. Клубові / упоряд. В. Рубцов. Київ : Пульсари, 2013. 246 с.
9. Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта. Москва : «Вильямс», 2007. 512 с.
10. Гартман Н. Этика / пер. с нем. А.Б. Глаголев, ред. Ю.С. Медведев, Д.В. Складнев. Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2002. 708 с.
11. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта. *Психология мышления: сборник переводов*. Москва : Прогресс, 1965. С. 433–456.
12. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Москва : АСТ, 2009. 478 с.
13. Гоулман Д., Макки Э., Бояцис Р. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. Москва : Альпина Паблишер, 2012. 300 с.
14. Дем'янюк В.В. Професійно-ціннісна підготовка як практичний засіб формування ціннісно-сміслової сфери майбутніх

фахівців. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. № 14. С. 23–28.

15. Заріцька Н.Ю. Зміна смисложиттєвих цінностей як передумова появи альтернативних стилів життя, заснованих на добровільній мобільності. *Грані*. 2014. № 2. С. 123–126.

16. Зиммель, Г. Как возможно общество? *Избранное* : в 2 т. *Созерцание жизни* / пер. с нем. А.Ф. Филиппова. Москва : Юристь, 1996. Т. 2. 607 с.

17. Инглхарт Р. Культурная эволюция: как меняются человеческие мотивации и как это меняет мир / пер. с англ. С.Л. Лопатиной, под ред. М.А. Завадской, В.В. Костенко, А.А. Широкановой, научн. ред. Э.Д. Понарин. Москва : Мысль, 2018. 347 с.

18. Каган М.С. Теоретические проблемы философии. *Избранные труды* : в 2 ч. Ч. 2. Москва : Издательство Юрайт, 2018. 191 с.

19. Калініченко Л.Л. Фактори забезпечення інтегрального інтелекту колективу підприємств. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 3. С. 120–127.

20. Кирьякова А.В. Теория ценностей – методологический базис аксиологии образования. *Аксиология и инноватика образования*. 2010. № 1. URL: <http://www.orenport.ru/axiology/docs/3/3.pdf> (дата звернення: 06.07.2020).

21. Ковальова О.А. Проблема визначення поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 10. С. 10–14.

22. Корчагина Н.В. Проблема соотношения академического и социального интеллекта в отечественной и зарубежной психологии. *Прикладная психология и психоанализ*. 2006. № 4. С. 3–6.

23. Кузьминский А.И. Ценностные ориентиры современного образования. *Ценности профессиональной деятельности современного педагога: межвузовский сборник научных трудов* / под общ. ред. М.И. Лукьяновой, Е.А. Лодатко. Черкассы – Ульяновск : УИПКПРО, 2011. С. 47–55.

24. Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросскультурную психологию. Москва : Ключ-С, 1999. 224 с.

25. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции. *Вопросы философии*. 1996. № 4. С. 15–26.

26. Матвійчук А.В. Екологічна деонтологія: філософсько-методологічне осмислення наукових перспектив : монографія. Рівне : О. Зень, 2014. 400 с.

27. Матвійчук А.В. Екологічне знання та стиль мислення сучасної науки : монографія. Рівне : «Ліста-М», 2002. 147 с.

28. Мельник О.Г. Емоційний інтелект і критичне мислення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія і педагогіка.* 2009. Вип. 12. С. 122–131.

29. Михайлова (Алєшина) Е.С. Тест Дж. Гилфорда и М. Салливена. Диагностика социального интеллекта. Руководство пользователя. Санкт-Петербург : ГП «Иматон», 2001. 51 с.

30. Морозова Л.П. Цінності в контексті неокласичного підходу до соціуму. *Гілея.* 2013. Вип. 69. С. 382–386.

31. Мудрик А.В. Инструментальный интеллект в ряде других видов интеллекта. *Вестник ПСТГУ IV: Педагогика. Психология.* 2010. Вип. 2 (17). С. 107–111.

32. Назаретян А.П. В зеркале двух веков. Предварительные оценки и сценарии. *Общественные науки и современность.* 2001. № 1. С. 115–124.

33. Олпорт Г. Личность в психологии. Москва : КСП+, 1998. 345 с.

34. Панченко Л.М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03. Київ, 2003. 21 с.

35. Панчук Н.П. Психологічні механізми становлення ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця. *Проблеми сучасної психології.* 2017. Вип. 37. С. 318–328.

36. Парсонс Т. Оструктуре социального действия. Москва : Академ. проект, 2000. 879 с.

37. Пелех Л.Р. Теорія і методика аксіологічної освіти в Польщі: порівняльний аспект : монографія. Рівне : ПП ДМ, 2014. 402 с.

38. Пелех Ю.В., Кукла Д. Система цінностей майбутнього фахівця і його місце на сучасному ринку праці. Рівне : «Волинські обереги», 2019. 184 с.

39. Пелех Ю.В., Матвійчук А.В. Ціннісний інтелект: філософсько-методологічні перспективи у педагогічній практиці. *Європейський потенціал розвитку педагогічної та психологічної науки : collective monograph.* Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2021. P. 345–378.

40. Петренко В.П. Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. 352 с.

- 41.Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2009. 264 с.
- 42.Підлісний М.М. Проблеми аксіології та шляхи їх вирішення. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. 164 с.
- 43.Ревак І.О. Наукові підходи до тлумачення сутності інтелектуального потенціалу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2013. Вип. 2. С. 132–146.
- 44.Риккерт Генрих. Философия жизни. Киев : Ника-Центр: Вист-С, 1998. 505 с.
- 45.Ростовых Д.А. Социальный интеллект как фактор общественного развития в условиях информатизации : автореф. дис. ... философ. наук : 09.00.11. Москва, 2007. 26 с.
- 46.Ручка А. Цінності та ціннісна зміна у сучасному суспільстві. *Культурологічна думка*. 2013. № 6. С. 172–179.
- 47.Степин В.С. Глобализация и диалог культур: проблема цінностей. *Век глобализации*. 2011. № 2. С. 8–17.
- 48.Стрелецька І.Г. Філософське вчення про цінність (аксіологія) як методологія соціально-гуманітарного пізнання. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*. 2006. № 10 (23). С. 195–201.
- 49.Ушаков Д.В. Социальный интеллект как вид интеллекта. *Социальный интеллект: теория, измерение, исследования* / под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. Москва : Институт психологии РАН, 2004. С. 11–28.
- 50.Франкл В. Человек в поисках смысла: введение в логотерапию. *Доктор и душа*. Санкт-Петербург : Ювента, 1997. 285 с.
- 51.Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова. Москва : Издательство АСТ, 2003. 603 с.
- 52.Харченко С.В. Роль умов соціалізації в розвиненні соціального інтелекту особистості. *Право і Безпека*. 2016. № 2. С. 146–151.
- 53.Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 272 с.
- 54.Чайка Г.В. Ціннісно-сміслова сфера у кризові періоди розвитку особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 9, Вип. 6. С. 93–101.
- 55.Шелер М. Формализм в этике и материальная этика ценностей. *Избранные произведения*. Москва : Гнозис, 1994. С. 259–339.

56. Шемигон Н.Ю. Роль ціннісних орієнтацій у процесі підготовки майбутніх вчителів. *Проблеми оновлення змісту та методів навчання у закладах освіти*. Харків – Луганськ : Стиль Іздат, 2003. С. 178–184.

57. Якутина О.И. Социальный интеллект: анализ ресурсов социального успеха. *Социально-гуманитарные знания*. 2010. № 3. С. 251–261.

58. Bar-On R. Emotional Intelligence Inventory (EQ-I): Technical Manual. Toronto : Multi-Health System, 1997. 216 p.

59. Bar-On, R. The Bar-On model of emotional-social intelligence. *In P. Fernández-Berrocal and N. Extremera (Guest Editors), Special Issue on Emotional Intelligence*. *Psicothema*, 2005. № 17. URL: https://www.researchgate.net/publication/6509274_The_Bar-On_Model_of_Emotional-Social_Intelligence (дата звернення: 30.03.2021).

60. Belton D., Ebbert A., Infurna F. Social Intelligence. *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*. January 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/304998078_Social_Intelligence (дата звернення: 30.08.2021).

61. Cantor N., Kihlstrom J.F. Personality and social intelligence. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1987. 200 p.

62. Graves, C.W. Levels of Existence: an Open System Theory of Values. *The Journal of Humanistic Psychology*. 1970. Vol. 10. № 2. P. 131–155.

63. Greenfield P.M. Social change, cultural evolution, and human development. *Current Opinion in Psychology*. 2016. № 8. P. 84–92.

64. Hirose I., Olson J. The Oxford Handbook of Value Theory (Oxford Handbooks). New York : Oxford University Press, 2015. 456 p.

65. Hofstede, G. Culture's consequences: International differences in work-related values. Beverly Hills, CA : Sage. 1980. 475 p.

66. Inglehart R., Baker W. Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*. 2000. Vol. 65, № 1. P. 19–51.

67. Landy F.J. The long, frustrating and fruitless search for social intelligence: a cautionary tale. *A critique of emotional intelligence: what are the problems and how can they be fixed?* / ed. K.R. Murphy. New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 2006. P. 81–123.

68. Lovat T. What is values education all about? 2005. URL: http://www.curriculum.edu.au/verve/_resources/Terry_Lovat_VE_Newsletter.pdf (дата звернення: 12.06.2020).

69. Mayer J.D., Salovey P. What is emotional intelligence? New York : Basic books, 1997. 30 p.

70. Mayer J.D., Salovey P. The Intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*. 1993. V. 17. № 4. P. 433–442.

71. Rockeach M. The nature of Human Values. New York : Free press, 1973. 438 p.

72. Schwartz, S.H. Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. *Advances in experimental social psychology*. New York : Academic Press, 1992. Vol. 25. P. 1–65.

73. Weis S. Theory and measurement of social intelligence as a cognitive performance construct: dissertation zur erlangung des akademischen grades doktor der philosophie. Magdeburg, 2008. URL: <http://diglib.uni-magdeburg.de/Dissertationen/2008/suzweis.pdf> (дата звернення: 12.06.2020).

Information about the author:

Pelek Yurii Volodymyrovych,

Doctor of Pedagogy, Professor,

Vice-rector of Rivne State University of the Humanities,

12, Stepana Bandera str., Rivne, 33000, Ukraine

Professor of Jan Dlugosh University in Czestochowa

4/8. Waszyngtona str., 42-200 Czestochowa, Poland